

KIEKEBOEM!

HULP AAN JONGE KINDEREN DIE OPGROEIEN
IN STRESS EN GEWELD

YAEL MEIJER

Deze publicatie is tot stand gekomen op initiatief van Fier, landelijk expertise- en behandelcentrum op het terrein van geweld in afhankelijkheidsrelaties en mede dankzij een bijdrage van het Fonds NutsOhra.

Kiekeboem!

Hulp aan jonge kinderen die opgroeien in stress en geweld

Yael Meijer

ISBN 978 90 8850 835 6

NUR 740/854

© 2018 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich te wenden tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost).

INHOUD

Voorwoord	7
Inleiding	11
Hoofdstuk 1 Gevaar achter de voordeur	15
1.1 Feiten over geweld en verwaarlozing	15
1.2 Risicofactoren	17
1.3 Samenvatting	20
1.4 Praktische tips	21
Hoofdstuk 2 Geweld als een chronisch gezondheidsprobleem	25
2.1 De verborgen epidemie	26
2.2 Hersentheorie	27
2.3 Gehechtheidstheorie	31
2.4 Hechting en hersenen	35
2.5 Traumasensitief kijken en handelen	36
2.6 Samenvatting	37
2.7 Praktische tips	39
2.8 Praktische handelingsadviezen	41
Hoofdstuk 3 De kip en het ei van trauma en stress	45
3.1 Interactie tussen trauma en (toxische) stress	47
3.2 <i>Window of tolerance</i>	48
3.3 Stress en de overlevingsstrategie	49
3.4 Toxische stress en de <i>window of tolerance</i>	50
3.5 De subjectieve beleving van stress telt	54
3.6 Trauma binnen een gezin als oorzaak van verhoogde stressbeleving	55
3.7 Stress binnen een gezin als oorzaak van (her)traumatisering	57
3.8 Het jonge kind in een gezin met relationeel geweld	60
3.9 Intergenerationele overdracht van stress en trauma	62
3.10 Seksueel misbruik: stress door geweld binnen de intieme geborgenheid	64
3.11 Ander grensoverschrijdend gedrag in de relatie	69
3.12 Samenvatting	70
3.13 Praktische tips	72
3.14 Praktische handelingsadviezen	73

Hoofdstuk 4 Signalen in de ontwikkeling van het jonge kind	77
4.1 Van conceptie tot schoolgaand kind	77
4.2 Negatieve interactiespiraal van stress in de ouder-kindrelatie	85
4.3 Stress- en traumatriggers bij jonge kinderen	86
4.4 Algemene stress- en traumasignalen bij jonge kinderen	87
4.5 Signalen van stress en trauma per leeftijdsfase	88
4.5.1 Een slechte start: de baarmoeder en toxische stress	88
4.5.2 Een baby in een huis met geweld (0-1 jaar)	90
4.5.3 Een dreumes/peuter in stress (1-3 jaar)	93
4.5.4 Het gevecht van de kleuter (4-6 jaar)	98
4.6 Samenvatting	100
4.7 Praktische tips	101
Hoofdstuk 5 Kwetsbaar ouderschap	107
5.1 Verantwoordelijkheden	109
5.2 Het takenpakket van de ouder	111
5.3 De verschillende rollen van ouders	124
5.4 Samenvatting	126
5.5 Praktische tips	126
Hoofdstuk 6 Conclusie	131
Dankwoord	135
Bibliografie	137
Over de auteur	141

VOORWOORD

*It is easier to build strong children than to repair broken (wo)men.*¹

In 2005 kwamen wij bij Fier werken. Fier bood opvang en hulpverlening aan vrouwen en kinderen die op de vlucht waren voor huiselijk geweld. We werden direct geconfronteerd met de hardnekkigheid van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Veel jonge vrouwen die samen met hun kinderen gevlucht waren naar de vrouwenopvang hadden zelf als kind ook al met hun moeder in een blijf-van-mijn-lijfhuis gewoond. Een bijzonder deprimerende gedachte. Het idee dat de baby's, peuters en kleuters die in het blijfhuis rondliepen over vijftien of twintig jaar daar opnieuw voor de deur zouden staan, maar dan met hun eigen kleintjes.

Daarnaast was er een kleine opvangvoorziening voor meisjes en jonge vrouwen die in de val waren gelopen van loverboys. Daar zagen we meiden die misbruikt en gebruikt waren, geslagen en opgesloten, en desondanks naar hun loverboy verlangden en hem niet konden loslaten. Andere meiden kregen een nieuw vriendje die hen ook weer gebruikte en misbruikte. En hoewel de professionals hun uiterste best deden, kregen ze niet echt vat op ze: 'Die meisjes zijn net een bodemloze put.' Ondanks alle inspanningen werd er relatief weinig resultaten geboekt.

Eén ding was duidelijk: opvang bieden was niet genoeg. Er was veel te vaak sprake van terugval, van herhaald slachtofferschap, van intergenerationele overdracht. Er was veel meer nodig om de ketens van geweld te stoppen. Er waren geen snelle recepten of eenvoudige oplossingen. Maar we wisten wel wat we wilden bereiken: een aanpak ontwikkelen waarmee revictimisatie, recidive en intergenerationele overdracht van geweld doorbroken kunnen worden. Daarvoor moesten we het probleem diepgaand analyseren en de essentie ervan proberen te doorgronden. We moesten begrijpen waarom meiden keer op keer de verkeerde jongens tegenkomen en steeds opnieuw slachtoffer worden. We moesten begrijpen waarom geweld in afhankelijkheidsrelaties van

1 Frederick Douglass (1817-1895)

generatie op generatie wordt doorgegeven. Wat de factoren zijn die het probleem in stand houden.

In de praktijk van opvang en hulpverlening zagen we dat de meeste jongeren en volwassenen al van kleins af aan met geweld te maken hebben. Terwijl beleid zich richt op onder andere kindermishandeling, verwaarlozing, huiselijk geweld, ouderenmishandeling, seksueel geweld of loverboyproblematiek als losstaande fenomenen, zagen wij vaak dat cliënten in de loop van hun leven met een groot aantal van deze geweldsvormen te maken kregen, afhankelijk van de levensfase waarin ze zich bevonden. Daarom hanteren we bij Fier een levensloopbenadering bij geweld in afhankelijkheidsrelaties: er is sprake van een doorgaande lijn van geweld.

Duidelijk is geworden dat vanaf de start binnen een gezin ook baby's het merken als er sprake is van geweld. Het is niet zo dat baby's 'geen schade oplopen' of 'eroverheen groeien'. Sterker nog, hoe jonger kinderen zijn als ze geconfronteerd worden met (extreme) spanningen, traumatische stress en emotioneel, fysiek of seksueel geweld, hoe groter de (potentiële) schade. Blootstaan aan kindermishandeling levert kwetsbaarheden op die gedurende de rest van het leven het functioneren ernstig kunnen beperken.² Kinderen die met vier of meer belastende omstandigheden te maken hebben, lopen een groot risico op ernstige problemen later in hun leven. Het voorkomen van elke vorm van kindermishandeling telt: wanneer het lukt om het aantal ervaringen van kindermishandeling bij een kind te beperken, levert dit een gezondheidswinst op voor de rest van zijn leven.

1001 kritieke dagen voor geestelijke, emotionele en sociale ontwikkeling

Binnen een paar maanden groeien de hersenen van een paar cellen naar een zeer complex systeem. De hersenontwikkeling van een baby bestaat uit de razendsnelle creatie van hersenverbindingen en heeft levenslang invloed op de mentale en emotionele gezondheid. Afgezien van de fenomenale fysieke ontwikkeling (hardware), is het functioneren van de hersenen ook afhankelijk van ervaringen die een kind opdoet in zijn eerste levensjaren (software). Stress van een moeder kan aan een ongeboren baby de boodschap van gevaar doorgeven, wat resulteert in een

2 Lanius et al., 2010

hoger risico op vroeggeboorte en sociale en emotionele problemen na de geboorte. Attachment (de band die een baby maakt met zijn verzorgers) is een krachtige voorspeller van het latere sociale en emotionele welzijn van een kind. Veilig gehechte kinderen (inclusief baby's) hebben de zelfverzekerdheid om autonoom te functioneren en hebben vertrouwen in hun sociale en andere probleemoplossende vermogens. Een slechte emotieregulatie – die samenhangt met onveilige hechting – maakt kinderen en adolescenten als volwassene kwetsbaarder voor psychopathologie.³

Deze kennis wordt echter nog nauwelijks geïntegreerd in onze systemen voor jeugdhulp en volwassenzorg. We komen pas in actie als er 'kindsignalen' zijn. Een kind moet eerst zichtbare gedrags- of ontwikkelingsproblemen hebben voordat er een indicatie of een beschikking voor gespecialiseerde behandeling wordt afgegeven. We realiseren ons onvoldoende dat gedrags- en ontwikkelingsproblemen een uiting (kunnen) zijn van een lange periode van scheefgroei of stagnatie in de ontwikkeling van kinderen door omgevingsfactoren, zoals stress en geweld in het gezin. We denken nog steeds dat er niets aan de hand is met een kind als er geen duidelijke kindsignalen zijn. We helpen de meest kwetsbare gezinnen met baby's, peuters en kleuters niet om de stress en het geweld uit het gezin, uit de ouder(s) en hun kinderen te krijgen. De stress en het geweld die een sloophamer zijn voor de neurologische ontwikkeling van de allerkleinsten, voor het fundament van mensen. Het fundament dat in de eerste levensjaren wordt gebouwd.

Deze publicatie is onderdeel van het project *Infant Mental Health in de context van Geweld in Afhankelijkheidsrelaties*. Dit project had een looptijd van drie jaar. Enerzijds is in de projectperiode ervaring opgedaan met het integreren van Infant Mental Health in de hulp aan gezinnen en ouders die te maken hebben (gehad) met geweldservaringen. Anderzijds is op basis van dit project deze publicatie geschreven; daarmee willen we bijdragen aan algemene kennis over geweld in afhankelijkheidsrelaties binnen gezinnen waarin de allerkleinsten opgroeien. We hopen hiermee duidelijk te maken dat tijdig en professioneel handelen belangrijk en noodzakelijk is binnen kwetsbare gezinnen met jonge kinderen.

3 *Investing in the first 1000 days of life for a healthy future*. Whitepaper. TNO. Innovation for life. October 2016.

Het boek biedt achtergrondinformatie, praktische kennis en tips.⁴ We hopen zo handreikingen te bieden aan professionals zodat zij zich bekwaamer voelen om effectief te helpen binnen een kwetsbaar gezin waarin baby's, peuters en kleuters opgroeien.

Anke van Dijke

Linda Terpstra

Raad van Bestuur Fier

4 Voor dit boek is geput uit verschillende bronnen, met name uit (wetenschappelijke) boeken en artikelen, presentaties en persoonlijke gesprekken. Om de leesbaarheid te bevorderen, zijn er slechts beperkt literatuurverwijzingen opgenomen. In de literatuurlijst staan alle boeken en artikelen waaruit de kennis is gehaald en die zelf het lezen waard zijn.

INLEIDING

Dit boek is ontstaan vanuit de sterke behoefte in het werkveld van de hulpverlening aan gezinnen en hun jonge kinderen die met geweld te maken hebben (gehad), om de hulp verder te professionaliseren en theoretische inzichten en recente wetenschappelijke ontwikkelingen hierin mee te nemen. Het boek moest beknopt en goed leesbaar worden voor een breed publiek van professionals met verschillende achtergronden. Dat werd een pittige uitdaging.

Het resultaat ligt nu voor u. In het boek heb ik getracht de recente inzichten over het effect van relationeel geweld op het jonge kind in het gezin kernachtig en begrijpelijk onder woorden te brengen. Ik maak daarbij gebruik van kennis van anderen, bekend en onbekend, gepubliceerd in artikelen en boeken, gepresenteerd op congressen, verteld in interviews en in persoonlijke gesprekken. Het is een poging om al deze kennis samen te brengen en zó te beschrijven dat meer professionals en geïnteresseerden hun inzicht in geweld binnen relaties in het gezin kunnen vergroten. Met de hoop dat dit inzicht zal leiden tot minder verlegenheid om te gaan handelen binnen de bevoegdheden en verantwoordelijkheden die de professional of de betrokkene heeft.

In hoofdstuk 1 bespreek ik de belangrijkste aanleiding om dit boek te publiceren: de feiten over geweld in intieme relaties binnen het gezin. In hoofdstuk 2 en 3 maak ik de dynamiek achter geweld inzichtelijk via theoretische beschouwingen en praktijkvoorbeelden. In hoofdstuk 4 en 5 komt informatie over de gezinsleden zelf – de kinderen en hun ouders – aan bod. In het boek staan diverse voorbeelden en uitspraken van deskundigen. Ieder hoofdstuk sluit ik af met een korte samenvatting en praktische tips.

Het boek is geen methodiekbeschrijving. De praktische tips zijn een suggestie om te handelen. Het is belangrijk als professionals hun verantwoordelijkheid nemen en ook hun grenzen bewaken van eigen bekwamheden en van kennis en kunde in het handelen. Aarzel ook niet om tijdig je zorgen en knelpunten in de hulpverlening aan kwetsbare gezinnen te bespreken in intervisie of in andere collegiale overleggen en met specialisten en instanties die kennis hebben over geweld in afhankelijkheidsrelaties.

Natuurlijk hoop ik dat het lezen van dit boek leidt tot meer inzicht, begrip en daardoor ook tot minder verlegenheid in het handelen als professional in gezinnen met kleine kinderen waar (mogelijk) sprake was/is van geweld. Meer kennis kan leiden tot meer bewustwording en dan is wegstijgen geen optie meer. Bewustwording brengt de verantwoordelijkheid met zich mee om tot actie over te gaan. In dit boek bied ik daarvoor diverse suggesties en praktische tips, zodat geweld binnen een gezin en de intergenerationele overdracht van geweld gestopt kan worden.

HOOFDSTUK 1 GEVAAR ACHTER DE VOORDEUR

1.1 Feiten over geweld en verwaarlozing

Geweld in gezinnen komt vaker voor dan we willen zien. Er gaat veel aandacht uit naar het tijdig signaleren van mishandeling van kinderen. Dit heeft effect, want het leidt tot meer meldingen bij Veilig Thuis. Toch neemt het aantal gevallen van mishandeling niet af. Dat is frustrerend.

In dit hoofdstuk presenteer ik een aantal feiten en cijfers over geweld en hoe deze feiten begrepen kunnen worden.

De tweeling Bas en Emma van drie jaar komt samen met hun moeder Isa voor speltherapie. De tweeling bouwt steeds opnieuw een hut in de spelkamer. De hut stort in en wordt steeds opnieuw weer opgebouwd. Ze kunnen er geen genoeg van krijgen. Isa helpt met bouwen. Ze blijft geduldig. Ze weet nu wat haar tweeling haar vertelt. Een huis kan zomaar instorten, zomaar verdwijnen. En dan moet er weer opnieuw een huis worden gebouwd. Een jaar geleden waren ze als gezin ineens weg uit hun eigen huis. Er kwamen twee onbekende mensen aan de deur. Mama had de tweeling wakker gemaakt, aangekleed en meegenomen. Maar daarna waren ze ineens zonder haar. Mama stapte uit de auto en ging weg. Papa was er ook niet. Bas en Emma gingen eerst naar een gezin. Een onbekend gezin. Daar moesten ze slapen. In dit gezin was geen lawaai, geen ruzie en geen vechten. Niets was meer hetzelfde. Maar mama was er ook niet. De tweeling kwam kort erna in een ander gezin en twee weken daarna in weer een ander gezin. In dat gezin bleven ze langer. Ze raakten gewend aan dit gezin, met de duidelijke regels en het eten. Alleen konden ze allebei 's nachts niet goed slapen. Een keer per week kwam mama naar dit gezin. Dan waren ze blij, maar ook niet. Het klopte niet. Maar wat er niet klopte, daar had de tweeling geen woorden voor. Na driekwart jaar kwam de tweeling weer terug bij hun moeder in weer een nieuw huis. Zou dat huis nu blijven? Zelfs mama wist dat niet zeker.

Het grootste gevaar voor jonge kinderen ligt niet in de buitenwereld. We waarschuwen onze kinderen voor het verkeer, onbekende men-